

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

HAREZMŞAHLARI YIKIMA GÖTÜREN OLAY: OTRAR FACİASI (1218)

Mustafa KÖKSAL¹

Öz

Tarih insanların geçmişte kendi iradeleriyle yaptıkları eylemleri ve bunların sonuçlarını inceleyen bir bilimdir. İlk insanın yeryüzüne inmesiyle başlayan süreç içerisinde meydana gelen bazı olaylar, tarihin başka bir mecraya evrilmesine neden olmuştur. Otrar faciası da bu olaylardan biridir. Bugün Seyhun Nehri'nin orta havzası ile Kızılkum Çölü'nün kuzeyini içine alan bu tarihî şehir, uzun süre hafızalardan silinmeyen acı olaylardan birine ev sahipliği yapmıştır. Doğudan gelen ve bir çığ gibi büyüyen Moğolların Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde hüküm süren Harezmsahlarla komşu olmaları ile başlayan ticarî ilişkiler Cengiz Han'ın 1218 yılında ticaret için Harezim'e gönderdiği dört yüz elli tüccarın Sultan Muhammed'in emri ile katledilmesi iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Bu hadiseden sonra yönetim becerilerinden yoksun Sultan Muhammed'in gururu ve kibri, arka arkaya hatalı kararlar alarak yanlış stratejiler izlemesi Cengiz Han'ın cihan fatihi olması yolundaki engellerden birini ortadan kaldırmıştır. Ayrıca onun yaptığı bu ölümcül hata dışarıdan bakıldığında kudretli ama içeriden çürümüş olan devletin bir anda yıkılmasına neden olmuştur. Otrar hadisesi Türk ve İslâm coğrafyasının doğudaki kalkını olan Harezmsahlardan ortadan kalkması Moğol istilasına kapı aralayarak yukarıda zikrettiğimiz coğrafyada tarihi imkânsız acıların yanı sıra onarılması yüzyıllar süren ağır tahribatlara da yol açmıştır.

Anahtar Kelime: Otrar, Moğollar, Harezmsahlardan, Cengiz Han, Sultan Muhammed

THE EVENT THAT TAKES KHWAREZM TO DESTRUCTION: OTRAR DISASTER (1218)

Abstract

History is a science that examines the actions and results people have done of their own will in the past. Some events that took place in the process that started with the arrival of the first human on earth caused history to evolve into another course. The Otrar disaster is one of these events. Today, this historical city, which includes the middle basin of the Seyhun River and the north of the Kızılkum Desert, has hosted one of the painful events that have not been erased from memory for a long time. The commercial relations that started with the Mongols coming from the east and growing like an avalanche becoming neighbors with the Khorezm-Shahs who ruled in Khorasan and Transoxiana regions, and the murder of four hundred and fifty merchants, whom he sent to Khwarezm for trade in 1218, on the order of Sultan Muhammad brought the two states against each other. After this incident, the pride and arrogance of Sultan Muhammad, who lacked management skills, took wrong decisions one after the other and followed wrong strategies, removing one of the obstacles for Genghis Khan to become the conqueror of the world. In addition, this fatal mistake he made caused the collapse of his mighty state, which was viewed from the outside, but rotted from within. The Otrar incident, the disappearance of the Khorezm-Shah, which are the eastern shields of the Turkish and Islamic geography, opened the door to the Mongol invasion and caused severe damage that took centuries to repair as well as indescribable pains in the geography mentioned above.

Key Words: Otrar, Mongols, Khorezm-Shahs, Genghis Khan, Sultan Muhammad

¹ Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Orta Çağ A.B.D, mustafakoksal13@hotmail.com, orcid: 0000-0002-6360-0957

Bu Yayıma Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Köksal, M. (2021) Harezmsahlardan yıkıma götüren olay: Otrar faciası (1218), *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 171-188.

1. Giriş

Otrar, bugün Seyhun'un (Siriderya) orta havzası ile Kızılkum Çölü'nün kuzeyini içine alan ve yaklaşık 200 km²'lik sahayı kaplayan tarihî ve coğrafi bölgedir. İslâm coğrafyacıları bu topraklarla ilgili önemli bilgiler vermektedirler. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* adlı eserinde Fârâb ve Otrar'ı iki farklı yer olarak değerlendirmektedir. O, Fârâb'ın Seyhun Nehri'nin öte tarafında Türk beldelerine yakın bir vilayet olduğundan bahseder. Arazinin geniş olması ve bataklıkların yer alması nedeniyle ele geçirilmesinin çok güç olduğunu, Şaş Nehri'nden başlayan vadinin batı kısmında ekili alanların yer aldığını, ayrıca İsmail b. Hammâd el-Cevherî, Ebu İbrahim İshâk b. İbrahim. Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed el-Fârâbî, Abdullah b. Muhammed b. Seleme b. Habîb b. Abdü'l-Vâris, Ebu Muhammed el-Mukaddesî el-Fârâbî gibi birçok ünlü İslâm âliminin bu bölgeden yetiştiğini aktarır. Müellif, Otrar'ı da Seyhun Nehri kıyısında, Fârâb bölgesi yakınlarında, Türk beldelerinin hemen yanı başında, korunaklı ve geniş bir vilayet olarak kaydeder (el-Hamevî, IV, 1977:225; el-Hamevî, I, 1977:218).

Mes'ûdî, Fârâb ve çevresinin her yıl Seyhun Nehri'nin taşması nedeniyle su baskınlarına maruz kaldığını, köyler ve çiftlikler arasında ulaşımın kayıklarla sağlandığını belirtir. Ayrıca yönetim merkezinin nehrin doğusunda yer alan Keder adında bir kasaba olduğunu, oraya yarım fersah uzaklıkta olduğunu ifade eder. İbn Havkal'a göre Bârâb (Fârâb), bir bölgenin adıdır. Arazinin genişliği ve uzunluğu bir günlük mesafeden daha kısadır. Bölge müstahkem bir yapıya sahiptir. Burası çorak bir bölge olup Şaş (Seyhun) Nehri'nden uzanan vadi boyunca koruluklar ve tarlalar bulunur (Mes'ûdî, 2018:59; Barthold, 2017:196-197; İbn Havkal, 2017:441-442; Le Strange, 2015:582).

Mukaddesî, bölgenin nüfus yoğunluğu olmayan kırsal bir alanda yer aldığını, eski adının Fârâb, yeni adının ise Otrar olarak bilindiği ve en büyük yerleşim yerinin de bölgeyle aynı ismi taşıdığını kaydeder. Müellif nüfusun yaklaşık yetmiş bin civarında olduğunu, şehrin içerisinde cami ve pazar yerinin bulunduğunu anlatır. (Mukaddesî, 2015:277-278; Le Strange, 2015:582).

Önemli İslâm coğrafyacılarından Kazvinî ve el-Ömerî, Otrar'ın Maverâünnehir'in önemli şehirlerinden biri olduğunu, ünlü İslâm âlimi Fârâbî'nin (872-950) burada doğup yetiştiğini ve şehrin Cuma camisi yanında pazarların yer aldığını zikrederler. Son olarak İbn Hurdazbih, Fârâb'ın Türklerin yaşadığı bir şehir olduğunu, ayrıca burada hem Müslümanlara hem de Karluk Türklerine ait sınır karakollarının ve silah depolarının bulunduğunu kaydeder (Kazvinî, trhs: 548; el-Ömerî, 2014:196; İbn Hurdazbih, 2019: 36; Yörükân, 2013: 80).

Otrar'ın Seyhun'un kıyısında bulunması, arazinin sulak ve verimli olması nedeniyle çok eski zamanlardan beri bölgenin önemli tarım merkezlerinden biri olmuştur. Yapılan arkeolojik çalışmalarda tarım aletlerine rastlanması, önceki dönemlerde de tarımın ileri seviyede olduğunu kanıtlamaktadır. X.-XV. yüzyıllar arasında İpek Yolu ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunmasından dolayı Otrar, önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Bölgede Moğol İstilasına kadar tarım ve ticaret hayatı çok canlıydı. Ancak istiladan sonra her ikisi de bitme noktasına geldi. XV.-XVI. yüzyıllarda siyasi çalkantıların sona ermesiyle birlikte yöre eski canlılığına yeniden kavuşmuş, çiftçilik, el sanatları ve ticaretle uğraşan halkın sayısında önemli bir artış gözlenmiştir (Daribay, 2011:7).

Otrar'ın mâzisi eski çağlara kadar dayanmaktadır. Yörede yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen bulgulara göre Taş, Tunç ve Erken Demir Çağlar'ında insanların buralara yerleşmeye başladıkları saptanmıştır. VI. yüzyıla kadar burada Kanglıların yaşadığı bilinmektedir. Bu topluluk, arazinin verimli olması nedeniyle tarım, hayvancılık ve avcılıkla meşgul olmuştur. Ayrıca el sanatları ve ticaret alanlarında yaptıkları faaliyetler onların ileri düzey bir medeniyete sahip olduklarının göstergesidir (Ögel, XII/48: 826; *Otrar Ansiklopedia*, 2005:13-20).

Otrar toprakları VI. yüzyıldan itibaren Seyhun Havzası üzerinde kurulan Batı Göktürk Kağanlığı'nın (582-704) egemenliğine girmiştir. Batı Göktürk Devleti bu topraklarda hüküm sürdüğü zaman dilimi içerisinde Sâsânî, Bizans ve Çin ile siyasî ve ekonomik ilişkiler kurmuştur. Batı Göktürk Hükümdarı Tardu'nun 603'te vefatından sonra ülkede iç karışıklıklar meydana geldiği için Batı Göktürkleri 630-634 yılları arasında bölgedeki hâkimiyetlerini kaybettiler. Devlet, 656 yılından itibaren Tang Hanedanlığı'nın (618-904) boyunduruğunda 704'e kadar varlığını devam ettirdi (Taşağıl, 2018: 289; Taşağıl, 2018 :137-152).

Batı Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra bölgeye U-çe-le (704-706) liderliğindeki Türkişler, (704-766) hâkim oldular. 706'da onun ölümü ile devlet içerisinde iktidar mücadelesi başladı. 715'te tahta çıkan Su-lu Kağan (715-738) yönetimi ele aldı. Ancak o, batıda Arapların, doğuda Çinlilerin yanı sıra Doğu Göktürk Kağanlığı ile de mücadele etmek zorunda kaldı. Araplar ile ciddi mücadelelere giriştiyse de Semerkand ve Buhârâ topraklarının ele geçirilmesine engel olamadı. Son olarak 737'de Arapları topraklarından atmak için Tohoristan üzerine yaptığı seferde yenilince komutanı Bağa-Tarhan tarafından öldürüldü. Kağan'ın ölümü üzerine 747 yılına kadar sürecek olan taht mücadeleleri başladı. Ancak Karluklar (742-1221), bu karmaşaya dur diyerek aynı yıl Türkişlerin varlığına son verdiler. Kafesoğlu, 2016: 138-139; Barthold, 2017:209-210; Barthold, 2018:118-119).

Otrar topraklarının Müslümanlarla tanışması Emevîler (661-750) dönemine tekabül etmektedir. Haccac b. Yusuf'un Irak Genel Valiliği'ne atanmasından sonra fetih hareketleri yeniden hız kazandı. 705'te Horasan valisi olarak tayin edilen Kuteybe b. Müslim, fetihlere devam ederek önce tehdit unsuru olan Mâverâünnehir ve Toharistan topraklarını 706 yılında itaati altına aldı. Böylece iki bölge İslâm hâkimiyetine girdi. İslâm ordularının Otrar'ı nasıl ele geçirdikleri ile ilgili mevcut bir bilgi bulunmamakla beraber 714 yılında Müslümanlar tarafından fethedildiği bilinmektedir (İbnü'l Esîr, IV, 1991:473-475; Apak, 2016:169-175; Daribay 12).

Abbâsîler (750-1258) döneminde bölge ile ilgili veriler oldukça kısıtlıdır. Barthold, bu dönemde Otrar adının Taberî tarafından zikredildiğini ifade eder. Müellif, vergisini ödemeyen Otrarbende hâkimini Abbâsî Halifesi Me'mûn'un (813-833) düşmanlarından biri olarak zikretmektedir (Barthold, 2017:197).

Türkişlerin tarih sahnesinden çekilmesiyle bölgenin hâkimi Karluklar oldu. Onlar VIII.-X. yüzyıllar arasında sınırları Kazakistan topraklarından Seyhun Havzası'nın orta kısmına, Tanrı Dağları'ndan, Otrar'a kadar uzanan topraklara hükmettiler. İslâm fütuhatının başlamasıyla birlikte Karluklar, Müslüman olmamalarına rağmen İslâm ordularıyla iş birliği yaparak 751'de yapılan Talas Savaşı'nda Çinlileri ağır bir hezimete uğrattılar. Akabinde İslâm'ı kabul eden ilk Türk boyu oldular. Otrar bölgesi IX.-XIII. yüzyıllar arasında Karlukların egemenliğine girdi. Bu topluluk, 1141'de meydana gelen ve Büyük Selçuklu Devleti'nin (1038-1157) yenilgisiyle sonuçlanan Katvan Savaşı'nda Karahıtayları (1130-1211) kışkırtan taraf oldu. Karahıtaylar ile Harezmsahlar (1097-1231) arasında uzun zamandan beri süregelen mücadelenin ana sebeplerinden biri yine Karluklardı. İki devlet arasındaki mücadele 1210'da İlamış Çölü'nde yapılan savaşla son buldu. Bu zaferden sonra Harezmsah Sultanı Alâeddin Muhammed, (1200-1220) Otrar üzerine yürüyerek yöreyi itaati altına aldı (Kafesoğlu, 2016:143; Salman, XXIV, 2001:509-510; Erdoğan, 2020: 63; Ahincanov, 2019:223).

Otrar gerek bulunduğu jeopolitik konumu, gerekse İpek Yolu üzerinde önemli bir ticaret merkezi olması nedeniyle tarihte önemli bir yere sahiptir. Ancak 1218'de yaşanan ve dört yüz elli tüccarın katline neden olan bu olayın ardından şehrin kaderi bir anda değişmiştir. Tarihin akışının değişmesine neden olan faciaya tanıklık eden Otrar, günümüzde Güney Kazakistan'daki Temir demir yolu istasyonundan kuzey batıya doğru 7 km uzaklıkta olan eski yerleşim yeridir (Daribay, 2011:7).

2. Otrar Hadisesinden Önce Moğolların ve Harezmsahlara Genel Durumu

Moğollar ve Harezmsahlara arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılabilmesi için her iki devletin önceki genel durumları ve Otrar hadisesine gelinceye kadar yaşanan süreç hakkında bilgiler vermenin uygun olacağı kanaatini taşımaktayız.

Moğolların kökeni ve M.S. VI. yüzyıla kadar olan tarih serüvenleri ile ilgili elimizdeki mevcut bilgiler oldukça azdır. Ancak Moğolların atalarının Tung-hular olduğu bilinmektedir. Moğol adına ilk kez VII. yüzyılda T'ang Hanedanı'nın resmî tarihi kaynakları olarak kabul edilen *Chiu T'ang-su* ve *Hsin T'ang-su*'da “ *Mêng-wu* ve *Mêng-wa*” olarak rastlanmaktadır. Onlar bu dönemde Moğolistan'ın kuzey ve orta kısmında yer alan Tula Nehri boyunca, Mançurya'nın batı ve güneybatısına kadar yayılmışlardı. Bölge, Altay, Tanrı ve Sayan Dağları gibi sıradağlarla çevrili olup aynı zamanda burada otlaklar, çöller ve ovalar yer almaktaydı. Moğolların yaşadığı coğrafya ikliminin kurak olması nedeniyle su kaynakları bakımından oldukça fakir olduğu için toprak tarıma elverişli değildi. Bu yüzden geçimlerini genel olarak avcılık ve hayvancılık yaparak sağlamaktaydılar (Eberhard, 1996:45; Popova, II, 2002:213; Özgüdenli, XXX, 2005:225; Yücel 2010:27).

Türkler ve Moğollar arasındaki ilişkilerin eski tarihlere dayandığını söyleyebiliriz. Özellikle Hunlar döneminde bu ilişkiler en üst düzeye çıkmıştır. Büyük Hun Devleti'nin (M.Ö.209-M.Ö.45) yıkılmasından sonra Asya topraklarında oluşan yönetim boşluğu III. yüzyılın başlarından VI. yüzyılın ortalarına kadar Tabgaçlar (385-550) ve Juan-juanlar tarafından doldurulmuştur. Moğollar VI. yüzyılın ortalarından VIII. yüzyıla kadar Türklerin Orta Asya'da kurduğu Göktürk, Uygur, Kıpçak ve Karluk gibi devletlerin hâkimiyeti altında yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Güngör, 2011:23; Kafesoğlu, 2016:88; Eberhard, 1995:79-86; Avırmad, 18(2), 2011:11-53; Yıldırım, 2015:11-53).

Moğolların M.S. X. yüzyıla kadar Türklerle Orta Asya coğrafyasında birlikte yaşayan bir topluluk olduğundan bahsetmiştik. Her iki topluluğun uzun yıllardan beri bir arada yaşamalarından doğan ortak kültür meydana geldi. Türklerin yeni yurt arayışları için batıya doğru göç etmeleri ile birlikte her iki tarafın coğrafî olarak birbirinden uzaklaşmaları ortak kültürde de değişime neden oldu. Ancak kültürel farklılaşmalara rağmen Moğollar, Kıpçaklar, Uygurlar ve Kırgızlar gibi Türk devletleri ile yakın ilişkilerini asırlarca devam ettirdiler (Temir, VIII, 2002:420).

XII. yüzyılın başlarında Sulduzlar, Barslar, Dörbenler ve Salciutlar gibi bazı göçebe Moğol kabileleri bir araya gelerek Moğolistan'ın kuzeydoğusunda yer alan Onon ve Kerulen Nehirleri arasında kalan bölgeye yerleştiler. Ancak burası küçük bir bölge olduğundan bu alana sıkışmak istemediler. Ayrıca hayvanlarının ihtiyaçlarını karşılamak için daha geniş meralar aramaya başladılar. Dolayısıyla batıya doğru göç ettiler (Grousset, 2014:221; Roux, 2001:36).

XIII. yüzyıla kadar kabileler halinde yaşayan Moğollar, 1206 yılından itibaren Cengiz Han'ın etrafında toplanarak iyi bir şekilde teşkilatlanıp çok kısa bir süre içinde yaklaşık otuz dört milyon kilometre kare yüz ölçümüne sahip olup dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olan Büyük Moğol İmparatorluğu'nu kurmayı başardılar (Temir, VIII, 2002:421).

Cengiz Han'ın asıl adı Temuçin'dir. Babası Kiyat kabilesinin lideri *Yesugai-Bahadır* ve annesi *Ho'elun-ucin*'dir. Doğum tarihi ile ilgili olarak kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte kaynaklarda genel olarak doğum tarihi m.1154/55 (h.549) olarak kaydedilmektedir (Mîrhand, V,1339: 32; Hândmîr,II,1342:16; Roux, 2001:60-61;Grousset, 2014:228; Kemaloğlu,2016:31). O, dokuz yaşında iken babasının Tatarlar tarafından zehirlenerek öldürülmesinin ardından annesiyle birlikte bir süre Tayiçi'ut kabilesi tarafından tutsak edildi. Esaretten kurtulduğu gençlik yıllarında, cesareti ve yiğitliğiyle Kerait ve Sakiz kabilelerinin lideri ve aynı zamanda Yesügay Bahadır'ın da yakın dostu olan Ong Han'ın (Tuğrul) dikkatini çekti. Temuçin onun hizmetine girerek devlet

yönetiminde önemli görevler aldı. Bu sayede aralarında dostluk ilişkileri gelişti. Ancak bu ilişki, Ong Han'ın yakın çevresini oldukça rahatsız etti. Çocukları ve yakın dostları, aralarını açmak için planlar yaparak dostluk ilişkilerini bozmayı başardılar. İki dost 1203/04 yılında Halahalcit Çölü'nde karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşın kazananı Temuçin oldu. Kaçmak zorunda kalan Ong Han ise Nayman kabilesinden Horisu-beçi tarafından öldürüldü (*Moğolların Gizli Tarihi*, 2016:108-110; D'ohsson, 2014: 49; Kemaloğlu, 2016:33; Dinç, 2002:24-25).

Gün geçtikçe güçlenen Temuçin, kendisine karşı isyan eden Sakiz, Merkit, Kerait, Nayman ve Tatarlar gibi birçok kabileyi itaati altına alarak bölgede önemli bir güç oldu. Böylece uzun yıllardan beri dağınık halde yaşayan Moğollar arasında birliği sağlayarak 1206 yılında Onon Nehri kıyısında yapılan kurultayda Büyük Hanlığa seçilerek Cengiz Han adını aldı. O, seçildikten sonra 1211-1218 yılları arasında Kuzey Çin'e ve Türkistan'a yedi yıl sürecek olan seferler düzenledi. 1215 yılında Çin'e hâkim olan Kin (Altın-Hane) Hanedanlığına ait toprakları, hemen ardından Uygur Türklerinin yaşadığı İdikut bölgesini ele geçirerek ülke sınırlarını genişletti (*Moğolların Gizli Tarihi*, 2016:133-134; Grousset, 2014:218-219; D'ohsson, 2014:51; Taşağıl, XXXI,2012:414).

1211 yılında Karahıtayların (1130-1211) Harezmsahlar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra tahta, Karahıtay hükümdarı Gürhan'ın damadı ve aynı zamanda Naymanların son prensi Küçlüğ geçti. Onun bölgede başına buyruk hareketleri daha önce müttefik olduğu Harezmsah Alâeddin Muhammed'i (1200-1220) oldukça rahatsız etti. Kaşgar ve Hoten'de halka yaptığı eziyetler dayanılmaz hâl alınca halk, kurtarıcı olarak Cengiz Han'ı görmeye başladı. Bölgenin ileri gelenleri Küçlüğ'ü, Cengiz Han'a şikâyet ettiler. Bunun üzerine Han, Sultan Muhammet'ten daha çabuk davranarak 1218'de Cebe Noyan komutasında bir orduyu bölgeye göndererek onu ortadan kaldırttı. Böylece Moğollar, Harezmsahlar Devleti'ne (1097-1231) komşu oldular. (Cüveynî, 2013: 96; el-Cûzcânî, 2016:42-46; Mîrhând, V, 1339:74-75; Handmîr, III, 1342:26; Kafesoğlu, 1984:228-229; Taşağıl, XXIV, 2002:415).

Harezmsahlar, kendilerini yıkılan Büyük Selçuklu Devleti'nin (1038-1157) mirasçıları olarak kabul etmekteydiler. Devletin kurucusu, Sultan Melikşah'ın (1072-1092) emirlerinden Bilge Bey'e hediye edilen gulâm, Anuştegin kabul edilmektedir. O, Selçuklu sarayında "Taşdârlık" makamına kadar yükselmesinin ardından sultan tarafından Harezmsahlığa tayin edildi. Fakat saraydaki görevi nedeniyle verilen vazifeyi fiilen yerine getirmedi. Yerine bu vazifeye naip olarak Emir Koçkar atandı (Cüveynî, 2013:255; ; Mîrhând, IV, 1339:356; Kafesoğlu, 1984:37; Bünyatov, 2003:1; Taneri, 2019: 15; Baş, 2016: 677-678).

Sultan Melikşah'ın vefatından sonra tahta geçen Berkayaruk (1092-1104) döneminde Harezmsah naibi Emir Koçkar'ın bir eğlence meclisinde öldürülmesinden sonra Anuştegin'in oğlu Kutbeddin Muhammed (1097-1128) Horasan valiliğine tayin edilen Habeşî Altuntak tarafından Harezmsahlığa tayin edildi. Kutbeddin, Selçuklular adına Harezmsah topraklarını fiilen yönetmeye başladı. İbnü'l-Esîr ve Mîrhând, onun tüm zamanını adaleti yaymak ve ilim adamlarını himaye etmekle geçirdiğini, bu sayede makamının yüceldiğini zikrederler. O, otuz yıl boyunca Selçukluya sadâkatle hizmet ettikten sonra 1127 yılında öldü (İbnü'l-Esîr, X, 1987: 223; Mîrhând, IV, 1339: 356-357; Özaydın, IV, 2002: 884; Bünyatov, 2003: 2; Taneri, XVI, 1997: 228).

Kutbeddin'in ölümünün ardından oğlu Atsız (1127-1156), Sultan Sencer'in takdiriyle Harezmsah oldu. Onun Harezmsahlık dönemini ikiye ayırabiliriz. Birinci dönemi 1127-1135 yılları arasında Selçuklu Sultanı Sencer'e bağlı kaldığı zaman dilimi kabul edilmektedir. Bu dönemde Atsız'ın 1130'daki Mâverâünnehir seferinde ve 1132 yılında Irak Sultanı Mesud'a karşı yapılan harekâta önemli başarılarla imza attığı görülmektedir. Cüveynî onun Selçuklu Devleti adına birçok fethe katıldığını ve önemli başarılar elde ettiğini kaydetmektedir. Sultan'ın nezdinde itibarının artması, Selçuklu ordusunda bulunan bazı emirleri rahatsız etti. Onlar sürekli olarak Atsız'ı kötülemeye başlayınca Sencer, yavaş yavaş emirlerinin söylediklerinden etkilenmeye başladı. Atsız,

Selçuklu emirlerinin kendisine suikast düzenleyeceğini haber alınca çok korktu. 1135 yılında Gazne'ye yapılan seferden sonra Sencer'den Harezmi'ye dönmek için izin istedi. O da Harezmi'ye dönmeye izin verdi. Atsız'ın ikinci dönemi de 1135'ten sonra başlamaktadır. O, içindeki bağımsızlık ateşini dışarı vurarak Mangışlak ve Cend şehirlerini kanlı bir şekilde ele geçirip Sencer'e karşı isyan bayrağı açtı. Atsız'ın başına buyruk hareketlerine çok sinirlenen sultan, derhal sefer hazırlıklarına başladı.(Cüveynî, 2013:256; Mîrhând, IV, 1339; 357; Hândmir, II, 1342:631; Kafesoğlu,1984: 45-46; Turan, 2013:240;Piyadeoğlu, 2019:323; Özgüdenli, I, 2008:267-268) Sultan, 1138 yılında düzenlediği I. Harezmi seferinde Gürgeç yolu üzerinde bulunan Hezaresb kalesi önlerinde Atsız'a ağır bir darbe vurdu. O, dağılan ordusunu toparlayamayınca kaçmak zorunda kaldı. Bu savaşın sonunda oğlu Atlı (Kutluğ) esir düştü ve Sultan Sencer tarafından öldürtüldü. Böylece daha önce Selçuklu hâkimiyetinden çıkan Harezmi topraklarını yeniden itaati altına alarak bölgenin idaresini yeğeni Melik Gıyaseddin Süleymanşah'a bırakıp Merv'e döndü. 1139'da Sencer'in çekilmesini fırsat bilen firarî Harezmişah, zaten Süleymanşah'ın idaresinden memnun olmayan askerlerle işbirliği yaparak Harezmi topraklarını geri almayı başardı. Atsız, Selçuklular ile Karahıtaylar arasında Karluk ve Karahanlı çekişmesi yüzünden ilişkilerin gerildiğini fark etmiş olacak ki oğlunu öldürmesine rağmen Mayıs 1141'de büyük bir yeminle (Sevgendnâme) Sencer'e bağlılığını bildirdi. Ancak Eylül 1141'de Selçukluların Katvan Savaşı'nda Karahıtaylara yenilmesini değerlendirerek, vakit kaybetmeden Merv'e hareket edip Ekim 1141'de şehri kanlı bir şekilde ele geçirdi. Ardından Nişâbur'a gelerek bir süre burada kaldı (İbnü'l-Esîr, XI, 1987:67; er-Râvendî, I, 1999:170 Reşîdüddin, 1389: 2; Mîrhând, IV,1339:357; Hândmir, II, 1342: 632; Merçil, 2016:119; Bünyatov,2003:7-10; Köymen, 2019:138-142; Özgüdenli, I, 2008:268).

Atsız, Katvan bozgunundan sonra Sencer'in devleti toparlayamayacağını düşünüyordu. Ancak yanıldığını kısa sürede fark etti. Sultan yeniden ordusunu toparlayıp Temmuz 1143'de ikinci kez Harezmi üzerine sefere çıktı. Atsız, Selçuklu ordusu Gürgeç kapılarına geldiğinde daha fazla dayanamayacağını anladı. Sultan Sencer'e değerli hediyelerle birlikte bir elçi gönderip af diledi. Onun bu isteği kabul edilse de Atsız emellerinden vazgeçmedi. Onun isyankâr davranışlardan haberdar olan Sencer, devrin tanınmış şairlerinden Edip Sabir'i elçi olarak Harezmi'ye gönderdi. O, Atsız'a gerekli ikazlarda bulundu. Edip Sabir, Harezmişah'ın Harezmi'de bulunan iki Bâtınî fedaisini Sencer'e suikast düzenlemek üzere gönderdiğini haber alınca hemen durumu sultan'a bildirdi. Tarif edilen eşkâllere uyan iki Bâtınî, Merv yakınlarında yakalanarak öldürüldü. Planının suya düştüğünü öğrenen Atsız, çok öfkelenerek Edip Sabir'i Ceyhun Nehri'nde boğdurtarak öldürttü. Bu yaşananlar 1147 yılında III. Harezmi seferinin yapılmasına yol açtı. Harezmişah Atsız, yine Hezaresb kalesinde iki ay boyunca sultana mukavemet göstermesine rağmen yeniden itaat etmek zorunda kaldı. Sultan Sencer ve Harezmişah arasındaki mücadele 1153'de Selçukluların Oğuzlara yenilerek tarih sahnesinden çekilmesiyle sona erdi. Atsız, başlangıçta devlete bağlı gibi görünse de bulduğu her fırsatı iyi değerlendirerek bağımsızlığını kazanmak için önemli mücadeleler verdi. O, 1156'da vefat etti (İbnü'l-Esîr, XI,1987: 67; Reşîdüddin, 1389:2; Bünderî, 2016: 248-249; Merçil, 2016: 119; Bünyatov, 2003: 10; Köymen, 2019: 138-142; Turan,2013: 242; Göksoy, 2020: 112-113; Özgüdenli, I, 2008: 277-278).

Atsız'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu İl-Arslan (1156-1172), önce amcaları İnal Tegin ve Yusuf'u devre dışı bıraktı. Ardından kardeşleri Hitay Han ve Süleymanşah'ı öldürterek devletin iç düzenini sağladı. O, saltanatı boyunca doğuda Selçuklu emirlerinin aralarındaki çekişmelerle, Semerkant'ta hüküm süren Karahanlıların, Karluklar'la yaptığı mücadelede hakem rolü üstlendi. Sultan Sencer'in vefatından sonra tahta çıkıp Büyük Sultanlık iddiasında bulunan Irak Selçuklu Sultanı Muhammed b. Mahmud (1153-1159) ile Abbâsî Halifesi Muktefî (1136-1160) arasındaki hâkimiyet mücadelesinde de arabulucu olarak üstün gayretler sarf etti (Bünderî,2016:252-256;Öngül,2018:15-17). 1163 yılından itibaren Mâverâünnehir topraklarında kendisini Irak Selçuklu tahtının vekili tayin eden Müeyyed Ay-aba ile mücadele etti. Oğuz Türk'ü

olan Melik Müeyyed, hutbeyi Irak Selçuklu Hükümdarları adına okutarak Nişâbûr'u kendine başkent yapıp Bistam ve Damgan gibi Horasan'ın önemli şehirlerini ele geçirdi. İl-Arslan, onunla yaptığı mücadelede sadece Dihistan topraklarını geri alabildi. (Reşîdüddin, 1389: 4; Mîrhând, IV,1339:364; Hândmir, II,1342: 633-634; Kafesoğlu, 1984:76-85; Barthold, 2016:347-350; Köprülü, V/1,1977: 268-269).

İl-Arslan, babası gibi her yıl vergi ödemekle yükümlü olduğu Karahıtaylardan kurtulma girişimde de bulundu. 1165'te Harezmsâh'a bağlı Batı Karahanlı Hükümdarı Kılıç Tamgaç Han'ın (1160-1178) Karluklar üzerinde 1165'te hâkimiyet kurmasından sonra bu durumu içerisine sindiremeyen Karahıtaylar, hemen harekete geçtiler. Mâverâünnehir'den topladıkları kuvvetlerle Ceyhun Irmağı kenarına geldiler. İl-Arslan, Karahıtayların Harezme doğru harekete geçtiklerini haber aldığı anda bir dizi önlemler aldı. Ayyar Bey komutasında bir birliği Âmuye'ye doğru yola çıkardığı sırada rahatsızlandı. 1172'de Harezmsâhların öncü kuvvetleri oraya varmadan Karahıtaylar karşısında bozguna uğradılar. Zaten hasta olan Harezmsâh'ın bu haberden sonra sağlığı daha da bozuldu. Mart 1172'de Gürgenç'e dönerken yolda vefat etti (İbnü'l-Esîr, XI,1987: 301; Cüveynî, 2013: 264; Reşîdüddin, 1389: 5; Mîrhând, IV,1339: 365; Hândmir, II, 1342: 634; Kafesoğlu, 1984: 84-85; Köprülü, V/1,1977: 269; Barthold, 2016:350-352; Özeydın, XXIV, 2001:412-414).

İl-Arslan'ın on altı yıllık Harezmsâhlığı döneminde ılımlı bir siyaset izlediğini görmekteyiz. Selçuklulara karşı takındığı tavır kendisinden sonra tahta çıkacak olan Tekiş için önemli bir zemin hazırladı. O, Karahıtaylara vergi vermemek için çok mücadele ettiyse de başarılı olamadı. Bu mükellefiyet kendisinden sonra gelenler için önemli bir sorun olmaya devam etti (Kafesoğlu, 1984: 84-85; Köprülü, V/1,1977: 269; Özeydın, IV, 2002:1406-1407).

İl-Arslan'ın vefatından sonra annesi Terken Hatun'un yardımıyla yaşı küçük olan kardeşi Sultaşah Mahmud (1172-1194) tahta çıktı. Bu sırada Cend'te bulunan Tekiş (1172-1200), kardeşinin hükümdarlığını tanımadığını bildirdi. Terken Hatun, Tekiş'i itaat altına almak için büyük bir orduyu Cend'e gönderince Karahıtaylardan yardım istemek zorunda kaldı. Bu sırada tahtta Karahıtay Hükümdarı Yeh-lü-taşı'nın (130-1142) kızı Ch'eng-tien (1164-1177) vardı. Tekiş, tahta çıkması halinde kendilerine her yıl vergi ödemeyi kabul edeceğine dair bir teklif sundu. Kraliçe bu teklifi kabul ederek eşi Fu-ma komutasında büyük bir orduyu Sultaşah Mahmud'un üzerine gönderdi. O ve annesi kaçarak Horasan hâkimi Melik Müeyyed Ay-aba'ya sığındılar. Böylece Tekiş, Aralık 1172'de Harezme tahtına çıkmayı başardı. Onun tahta çıkmasıyla birlikte kardeşiyle yirmi bir yıl sürecek olan taht mücadelesi de başlamış oldu. Bu mücadele 1194'te Sultaşah Mahmud'un vefatıyla son buldu (İbnü'l-Esîr, XI,1987: 303; Cüveynî, 2013:264-265; Mîrhând, IV,1339: 365-367; Müstevfi, 2018: 389; Hândmir, II,1342: 634-635; Taneri XVI,1997: 230; Barthold, 2016: 352).

Alâeddin Tekiş saltanatında her yıl haraç vermek zorunda olduğu Karahıtaylarla da uğraşmak zorunda kaldı. Vergi tahsilatı için Harezme gelen Karahıtay elçilerinin küstah tavrı sultanı çileden çıkarınca öldürülmelerini emretti. Elçilerin öldürülmesi iki devletin arasının açılmasına neden oldu. Bu durumu fırsat bilen Sultaşah Mahmud, Karahıtaylarla iş birliği yaparak ağabeyine saldırdı. Ancak Tekiş Ceyhun Nehri'nin önündeki bentleri açarak Karahıtay ordusunun geçiş güzergâhında bulunan yolları sular altında bıraktı. Karahıtay ordusu güçlkle Gürgenç tarafına ulaşırsa da Harezmlilerin sert savunmasıyla karşı karşıya kaldılar. Karahıtay komutanı Fu-ma ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı (İbnü'l-Esîr, XI, 1987: 304; Cüveynî,2013: 265-266; Reşîdüddin, 1389: 6; Mîrhând, IV,1339: 367-368; Hândmir, II, 1342: 635-636; Barthold, 2016:352-353; Kafesoğlu, 1984: 89).

Tekiş, hükümdarlığı süresince Irak'ta yaşanan karmaşa nedeniyle Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh (1172-1225) ve Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul (1177-1194) ile de meşgul oldu. Genç ve

yönetim becerilerinden yoksun olan sultan, daha önce Tekiş ile saldırmazlık anlaşması yapmasına rağmen Harezmşah'ın kardeşiyle olan rekabetini fırsat bilip 1193'de Harezm kuvvetlerine saldırarak önemli bir başarı elde etti. Tuğrul'un tavrı ve davranışlarından Nâsır-Lidînillah da oldukça rahatsızdı. Bu yüzden Tekiş'e menşurlar gönderip Irak'ta olanlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirerek bölgenin idaresinin kendisine verildiğini bildirdi. Harezmşah Tekiş 1194 yılında Kutluğ İnanç komutasında bir orduyu II. Tuğrul'un üzerine gönderdi. Rey yakınlarında yapılan savaşı Harezmşahlar kazandı. Tuğrul savaşta öldürülerek başı kesilip Bağdat'a gönderildi. Nasır-Lidinillah bu durumdan çok memnun oldu. Tebrik etmek amacıyla Tekiş'e veziri Müeyyed Kassab aracılığıyla hil'atler gönderdi. Ancak onun, sultanın yanına gitmek yerine ayağına çağırarak kendisine biat etmesini istemesine Tekiş çok sinirlendi. Hemen bir ordu hazırlayarak vezirin bulunduğu yere doğru yola çıktı. İbn Kassab büyük bir ordunun üzerine geldiğini duyunca kaçmak zorunda kaldı. Yaşanan bu hadise Sultan Tekiş ve Nasır-Lidinillah'ın arasının açılmasına sebep oldu. (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 93-94; Cüveynî, 273-274; Reşîdüddin, 1389: 10-11; Şebankareî, 1379:138; Müstevfî, 2018:390; Cüzcânî, 2015: 124 Ravendî, II, 1999:341; Bündarî, 2016: 267-268 Mîrhând, IV, 1339: 374-375; Hândmîr, II, 1342: 639-640; Taneri, 2016: 29; Köprülü, V/1, 1977: 269; Kafesoğlu, 1984:126-127; Taneri XVI, 1997: 229; Öngül, 2018: 122-123).

Harezmşah Tekiş, tahtta kaldığı zaman dilimi içerisinde Kıpçaklarla da uğraşmak zorunda kaldı. Cend valiliği yaptığı dönemde devletin sınırları açısından tehdit unsuru oldukları için kontrol altına alınmaları gerekiyordu. 1181 yılında Kıpçakların Uran kabilesi reisi Alp Kara'ya bir mektup göndererek beraber hareket etmeyi teklif etti. Alp Kara bundan sonra Tekiş'e hizmet ederek Karahıtayların yaşadığı Talas topraklarına kadar olan bölgeleri ele geçirdi. Bu sayede Kıpçak tarafından gelecek olan saldırıları önlediği gibi yine aynı kabileden Terken Hatun'la evlenerek akrabalık bağı kurdu. Kurduğu bu bağ sayesinde hem Kıpçak bozkırında asayiş sağladı hem de Kıpçak Türklerini ordusuna katarak Horasan ve Mâverâünnehir topraklarında büyük bir askerî güç elde etti. (Cüveynî, 2013: 275; Reşîdüddin, 1389: 13-14; Mîrhând, IV, 1339: 378-379; Kafesoğlu, 1984: 129-130; Usta, IV,2002: 1425; Köprülü, VII/26,1943: 228. Ahincanov, 2019: 216).

Tekiş saltanatının son dönemlerinde Selçukluların başına bela olan Bâtınîlerle savaştı. Daha önce Irak Sultanı Arslanşah b. Tuğrul (1160-1177) tarafından 1165 yılında fethedilen daha sonra Bâtınîlerin eline geçen Arslan-gûşa kalesini ele geçirdi. Hemen ardından onların önemli kalelerinden biri olan Alamut'a hareket edilerek çok sayıda mühlid öldürüldü. Bâtınîler, Tekiş'ten intikam almakta gecikmediler. Harezmşah, Nisan 1200'de veziri Nizâmü'l-Mülk Mes'ud'un öldürülmesi üzerine onları ortadan kaldırmaya karar verdi. Horasan Valisi oğlu Kutbeddin Muhammed komutasında seçkin bir orduyu Torziş Kalesi'ne göndererek kaleyi kuşatma altına aldırttı. Kuşatma dört ay sürdü. Alâeddin Tekiş, Bâtınîlere son darbeyi vurmak için ikinci bir ordu hazırlarken aniden rahatsızlandı. Hekimlerin dinlenmesi gerektiğini söylemesine rağmen onları dinlemeyerek yola çıktı. Yolda rahatsızlığı daha da artınca Temmuz 1200'de vefat etti. Sultan Alâeddin Tekiş Harezmşahlar tarihinde mümtaz bir yere sahiptir. Nev'i şahsına münhasır bir kişiliğe sahip olup hükümdarlığı döneminde dirayeti, kararlılığı ve ileri görüşlülüğü sayesinde devletine en parlak dönemini yaşattı (İbnü'l-Esîr, XII, 133; Reşîdüddin, 15; Şebânkâreî, 138; Mîrhând, IV, 380-381; Hândmîr, II, 641-642; Bünyatov, 62-63; Özaydın, IV, 1410; Öngül, 2018: 97).

3. Sultan Alâeddin Muhammed Dönemi (1200-1220)

Alâeddin Tekiş, hayattayken önce büyük oğlu Melikşah'ı veliaht tayin etti. Ancak onun hastalığı ve genç yaşta hayata veda etmesi üzerine ikinci oğlu Muhammed'i tahtının vârisi ilan etti. Tekiş hastalandığı sırada Bâtınîleri yok etmek amacıyla görevlendirdiği Kutbeddin Muhammed, (1200-1220) Torziş Kalesi'ni kuşatmıştı. Tekiş'in ölüm döşeginde olduğunu haber alınca Bâtınîlerle yüz bin dinar vergi ödemeleri karşılığında anlaşma yaparak kuşatmayı kaldırıp hemen geri dönmek için yola çıktı. Babasının vefat haberini yolda aldı. Cenaze törenin ardından Harezmşah tahtına

çıktı. Tahta çıkar çıkmaz Kutbeddin unvanını Alâeddin olarak değiştirdi (İbnü'l Esîr, XII, 1987: 133; Cüveynî, 2013:282-283; Mîrhând, IV, 1339: 381-382; Bünyatov, 2003: 65; Taneri, 2016: 31).

Sultan Muhammed öncelikli olarak iç meselelerle uğraşmak zorunda kaldı. Vefat eden ağabeyi Melikşah'ın oğlu Hinduşah, amcasından hakkı olduğunu iddia ettiği Horasan topraklarını isteyerek isyan etti. Muhammed 1201 senesinde Çakır et-Türkî komutasında bir orduyu yeğenin üzerine gönderdi. Hinduşah savaşı kaybedince Gur sultanı Muizzeddin (1203-1206)'e sığınmak zorunda kaldı. Sultan Muhammed bu meseleyi hallettikten sonra Gurlularla da mücadele etti. 1204 yılında Gurluların Merv ve Tûs'u ele geçirip Sultan Muizzeddin komutasında büyük bir orduyla Gürgeç'i kuşatması üzerine Sultan Muhammed, Karahıtaylardan yardım istemek zorunda kaldı. Gurlular, Karahıtayların büyük bir orduyla üzerlerine geldiklerini duyunca geri çekilmek zorunda kaldılar. Ancak Alâeddin Muhammed, devletini Karahıtaylara ödediği vergiden kurtarmak ve onları Mâverâünnehir topraklarından atmak istediği için Gur Hükümdarı Muizzeddin ile yeniden iyi ilişkiler kurdu (İbnü'l Esîr, XII, 1987; 134-146; Cüveynî, 2013: 286-287; Müstevfi, 2018: 326-327 Mîrhând, IV,1339: 383-384; Taneri XVI, 1997: 230; Kafesoğlu, 1984:148; Erdoğan, 2020:49-50; Öntürk, 2020:77-92).

Sultanın 1206'da Karahıtaylarla giriştiği ilk savaşın altında yatan neden Mâverâünnehirdeki faaliyetleridir. Semerkant ve Buhârâ'nın Karahıtayların elinden çıkarak Harezmsahlara hâkimiyetine girmesi savaşı kaçınılmaz hale getirdi. Yapılan savaşı Harezmsah ordusu kaybetti. Sultanın esir düşüp düşmediği ile ilgili olarak kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Cüveynî Harezmsahlara savaşı kaybettiğini kabul etse de sultanın esareti hakkında herhangi bir bilgi vermez. Müellife göre sultan savaşa giderken düşman askerine ait kıyafetler giyerdi. Harezmsah savaş esnasında düşman askerlerinin arasında kalmış bir süre saklandıktan sonra Harezm'e geri dönmeyi başarmıştır. (Cüveynî, 2013: 306-307; Mîrhând, IV,1339: 393) İbnü'l- Esîr ise Cüveynî'den farklı bir bilgi vermektedir. Ona göre Sultan Muhammed ve emirlerinden Hilal b. Şehabeddin Mesud'un bir Karahıtay askeri tarafından esir edildiğini belirtir. Emir Mesud'un kölesi kılığında giren sultanın bu sayede kurtulduğunu belirtir. Bu olay devleti temelinden sarstığı gibi iç karışıklıkların ortaya çıkmasına da neden oldu. Ancak Sultan Alâeddin Muhammed'in Harezm'e geri dönerek idareyi ele alması. Devlet içerisinde karışıklık çıkaran İbn Harmil, Rindî ve Kezlik gibi kendisine ihanet eden devlet adamlarını ortadan kaldırarak devlet içerisinde otoritesini sağladı. İşlerini düzene koyduktan sonra Karahıtaylardan intikam almak ve vergi vermekten kurtulmak için Gürhan'ın damadı Nayman Prensi Küçlüğ ile iş birliği yaparak büyük bir ordu hazırlayıp sefere çıktı. 1210 yılında İlamış Çölü'nde yapılan savaşı kazanarak onları itaati altına almayı başardı. Bu zafer sayesinde kendisine İskender-i Sâni unvanı verildi (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 219-220; Cüveynî, 2013: 308-312; Cüzcânî, 2015:145;Şebankareî, 1376: 138; Mîrhând, IV,1339: 394; Bünyatov,2003: 82; Kafesoğlu, 1984: 186; Barthold, 2017:165).

Sultan Muhammed tıpkı babası gibi Abbâsî halifesi Nâsır-Lidînillâh ile de mücadele etti. Orta Çağ İslâm devletleri hükümdarlarının saltanatlarına meşruiyet kazandırmak için Abbâsî Halifesinden onay almaları gerekirdi. Ancak bu durum Alâeddin Muhammed için geçerli olmadı. Çünkü geçmişte babası Tekiş ile Abbâsî halifesi arasındaki çekişme, kendi döneminde de artarak devam etti. Çünkü Nâsır- Lidînillâh dinî liderliğin yanı sıra siyasî bir güç olma çabası içerisindeydi. İktidarını kaybetmemek için Harezmsahlara karşı türlü ayak oyunlarına girişti. Halifenin gözünü iktidar hırsı öylesine bürümüştü ki Bâtınilerle bile işbirliği yaparak sultanın Mekke Emirini ve önemli bir komutanlarından Oğlınışı'ı fedailere öldürtmekten çekinmedi. Ayrıca Gur Hükümdarına mektuplar göndererek ona karşı kışkırtmaya çalıştı. Alâeddin Muhammed Gazne'yi ele geçirdiğinde mektuplarını ele geçirince öfkesi daha çok arttı. Onu halifelikten indirmek için karalama propagandaları yaparak halifeliğin Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin hakkının olduğunu, Abbâsîlerin bu hakkı gasp ettiklerini söylemeye başladı. Bunun için İslâm âlimlerinden fetvalar alarak Tirmiz'in ünlü seyyidlerinden Alâü'l-Mülk'ü halife yapmak için kolları sıvadı ve 1217 yılında Bağdat üzerine

sefere çıktı. Ancak olumsuz kış şartlarının yanı sıra yolda Türk ve Kürt gruplarının saldırılarına maruz kalan askerler, perişan bir vaziyette geri dönmek zorunda kaldılar (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 269-270; Cüveynî,2013: 334; Şebankareî, 1376: 139; Müstevfî, 2018: 394; Mîrhând, IV,1339: 399-400; Kafesoğlu,1984: 219; Barthold, 2016:387).

Sultan Muhammed, saltanatı süresince annesi Terken Hatun'la da mücadele etti. Hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren annesinin yönetimde söz sahibi olması Alâeddin Muhammed'i çok rahatsız etti. Annesinin Kıpçak olması hasebiyle ordunun komuta kademesi ve askerlerin büyük bir kısmı Kıpçaklardan oluşmaktaydı. Bu nedenle komutanlar, Sultan Muhammed'ten çok onun sözünü dinliyorlardı. Bunun yanı sıra devlet erkânına yapılan atamalarda büyük çoğunlukla Terken Hatun etkin rol oynuyordu. 1216 yılında annesinin de bağlı olduğu Kübrevîyye tarikatının ileri gelen âlimlerinden Mecedüddîn Bağdadî'yi bir isyan sonucunda öldürtmesi anne-oğulun arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirdi. Bu olay aynı zamanda Harezmsahlara Devleti'nin yıkılmasında rol oynayan başka bir sebeptir (Mîrhând, V,1339: 80; Nesevî, 1934:,26-27; Demiralp, 1997: 33).

Sultan, asi Kıpçaklar ile de uğraştı. 1209'da Cend tarafında meydana gelen karışıklıkları haber alınca oraya doğru yola çıktı. Yapılan savaşla onların önemli şehri Siğnak'ı ele geçirerek asayiş sağladı. Sultan Muhammed elde ettiği başarılar sayesinde tüm rakiplerini ortadan kaldırarak Horasan ve Mâverâünnehir'in mutlak hâkimi oldu. (Cüveynî, 2013:310; Kafesoğlu,1984: 183).

3.1. Moğollarla İlk Temas

Cengiz Han Çin'i ele geçirdiğinde Sultan Muhammed'te orayı ele geçirme hayâli kuruyordu. Mâverâünnehir ve Horasan topraklarında hâkimiyetini tesis ettikten sonra Çin'i ele geçirme planları yapıyordu. Devlet adamlarının sultana Uzakdoğuya yapılacak olan askerî bir harekâtın zorluklarından ve oluşabilecek olumsuz sonuçlarından bahsetmelerine rağmen o, bu karardan geri adım atmadı. Bu yüzden Çin'i ele geçiren Moğolları yakından tanımak amacıyla bölgeye casuslarını gönderdi. Cüzcanî, aynı yıl Harezmsah devlet adamlarından Bahaeddin Râzî'nin sultan tarafından Çin'i ele geçiren Moğolların durumunu öğrenmek için Pekin'e gönderildiğini, orada Cengiz Han ile görüşme fırsatı bulduğunu, onun Harezmsahlarla ticaret yapmak istediğini nakletmektedir. Müellif bu görüşmeden sonra iki devlet arasında ticarî ilişkilerin başladığını kabul etmektedir. (Cüzcanî, 2015:135-136; Kafesoğlu, 1984:229-231;Kemaloğlu, 2016: 34).

Cengiz Han ticarî ilişkileri geliştirmek için 1217'de en yakın adamı Mahmud Yalvaç başkanlığında üç kişilik heyeti bir mektupla Harezmi'ye gönderdi. Mahmud ve yanındakiler sultanın huzuruna çıkarak Cengiz Han'ın gönderdiği hediyeleri ve mektubu takdim ettiler. Cengiz Han gönderdiği mektupta kendisinin Türkistan, Moğolistan, Çin ve Hıtay topraklarının fatihi olduğunu belirterek Harezmsahlara bölgenin zenginliklerinden birlikte istifade etmeyi teklif ediyordu. Sultan bu mektuptan memnun oldu. Elçilere iyi davranarak Cengiz Han'a götürmeleri için bir mektup verip huzurundan gönderdi. Ancak mektupta kendisine "oğlum" diye hitap edilmesinden rahatsız olmuştu. Harezmsah Muhammed, hem Moğolların gücünü öğrenmek hem de Harezmi bir Türk olan Mahmud Yalvac'ı kendi tarafına çekmek için yanına çağırdı. Yapılan görüşmede elçiye mektupta yazılanın doğru olup olmadığını sordu. Mahmud'un yazılanların doğru olduğunu söylemesi üzerine Sultan Muhammed, çok öfkelenildi. Bunun üzerine Mahmud Yalvaç ve yanındakiler onun hışmına uğramamak için Karakurum'a geri döndüler. Elçiler Harezmsah Muhammed'in verdiği mektubu Cengiz Han'a takdim ederek duyduğu memnuniyeti anlattılar. Böylece Moğollar ve Harezmsahlara arasında ticarî ilişkiler gelişmeye başladı (Mîrhând, V, 1339: 76; Lamb, 2016: 109; Gousset,2014:198-199).

Harezmsahlara ve Moğolların askerî anlamda ilk karşılaşmaları hakkında kaynaklardaki bilgiler oldukça karışıktır. O döneme tanıklık eden ve aynı zamanda sultanın münşîsi Nesevî, olayın 1215 yılında meydana geldiğini kaydeder. Reşîdüddin, İbnü'l-Esîr, Mîrhând gibi müellifler, bu

tarihin 1218 olduğu konusunda hem fikirdirler. Olaylara tanıklık etmesine rağmen Nesevî'nin 1215 yılını zikretmesi şaşırtıcı bir durumdur. Çünkü bu tarihte Moğollar, Çin'in fethiyle uğraşırken Sultan Alâeddin de Bağdat seferinden yeni dönmüştü. Bu yüzden her iki tarafın 1215'te karşılaşmaları pek mümkün gözükmemektedir (İbnül-Esîr, XII, 1987: 318-319; Reşîdüddin, 1389: 31; Nesevî, 1934: 14; Mîrhând, IV, 1339: 404-405; Kafesoğlu, 1984: 229-235).

Daha önce Cengiz Han'dan kaçıp Karahıtaylara sığınan Küçlüğ, 1211 yılında Harezmsahlarla iş birliği yaparak kayınpederi Gûrhan'ı ortadan kaldırıp tahta geçmişti. Elde ettiği güç sayesinde Hoten ve Kaşgar topraklarında halka kötü davranmaya başladı. Bu durum hem bölgede yaşayan halkı hem de Alâeddin Muhammed'i oldukça rahatsız etti. Daha önce Harezmsahın müttefiki olan Küçlüğ, artık bir tehdit unsuru olmaya başlamıştı. Yapılan baskılardan bıkan halk, kurtarıcı olarak Cengiz Han'ı görmeye başladı. Bölgenin ileri gelenlerinin şikâyeti üzerine Cengiz Han, Küçlüğ'ü ortadan kaldırmak için Cebe Noyan'ı gönderirken büyük oğlu Cuci ve Subutay Bahadır'ı da Kıpçak topraklarında huzursuzluk çıkararak Merkit Hâkimi Tok-Togan üzerine gönderdi. Sultan Muhammed de aynı tarihte Merkitlerin faaliyetlerinden rahatsız olduğu için küçük bir birlikle Semerkand'tan Cend'e doğru hareket etti. Bu sırada haberciler Moğollara ait bir birliğin de Merkitler üzerine yürüdüğü haberini verdiler. Bu haber üzerine asker takviyesi için Semerkand'a geri döndü. Sultanın asıl amacı, Merkitleri ve Moğolları ortadan kaldırarak bir taşla iki kuş vurmaktır. Gerekli hazırlıklarını yaptıktan sonra tekrar Cend şehrine hareket etti. Bu sırada Cuci komutasındaki Moğol ordusu, Merkitleri bugün Kazakistan sınırları içerisinde yer alan ve kaynaklarda adları Kamli ve Kemcik olarak geçen iki nehir arasında kalan bölgede sıkıştırarak imha etmişti (Cüveynî, 2013: 109-110; İbnül-Esîr, XII, 1987: 318; Reşîdüddin, 1389: 32; Ebulgazi Bahadır Han, 2020: 118; Ahincanov, 2019: 233-234).

Moğol ordusu geri dönüş için yola koyulurken sultan, savaşın olduğu alana geldiğinde çok sayıda insan cesedi ile karşılaştı. Yaralı bir Merkit askerinin Moğolların saldırısına uğradıklarını söylemesi üzerine komutanların karşı çıkmalarına rağmen onları takip etme kararı aldı. Harezmsahlardan tarafından takip edildiğini öğrenen Cuci, Sultan Muhammed'e bir elçi göndererek Cengiz Han'dan savaşmak için bir emir almadığını ve kendileri ile savaşmayacağını beyan etmesine rağmen Sultan Moğollarla savaşmakta ısrar edince iki tarafın çarpışması kaçınılmaz oldu. Yapılan savaşta Moğollar, Harezm ordusunun sol kanadı ile merkezine saldırarak orduyu darmadağın ettiler. Ancak Sultan Muhammed'in büyük oğlu Celâleddin komutasındaki sağ kanat Moğollara üstün gelmişti. Celâleddin babasının başında olduğu birliğin dağıldığını görünce ani bir hamle ile babasını onların elinden kurtardı. Akşama kadar süren savaşın kazananı belli olmadı. Moğollar, gece büyük ateşler yakarak geri çekilip Cengiz Han'ın yanına gittiler. Cuci olan biteni babasına anlatmasına rağmen iki devlet arasındaki ticaret antlaşması nedeniyle Cengiz Han, Harezmsahlardan bu tutumuna ses çıkarmadı. Sultan Muhammed ise Moğollardan çok korktuğu için gerekli tedbirleri alma çabasına girişti (İbnül-Esîr, XII, 1987: 318-320; Reşîdüddin, 1389: 31-32; Nesevî, 1934: 14-15; Mîrhând, IV, 1339: 404-405; Ebulgazi Bahadır Han, 2020: 119; D'ohsson, 2013: 96; Barthold, 2016: 384; Erdoğan, 2020: 78-79).

3.2. Otrar Faciası

Yukarıda zikredildiği gibi Moğol heyeti ile yapılan görüşmeden sonra iki devlet arasındaki ticarî ilişkiler doğrultusunda Ahmet Hocendî, Emir Hüseyin ve Ahmet Belhî adlı Harezmli üç tâcir, çoğu elbise, bez ve kumaşlardan oluşan mallarını satmak üzere Moğol ülkesine doğru yola çıktılar. Harezmli tüccarların ellindeki mallara Moğollar rağbet göstermekteydiler. Onlar Cengiz Han'ın huzuruna çıkararak getirdikleri malları gösterdiler. Ahmet Belhî elindeki kumaşlara değerinden fazla fiyat isteyince Han çok öfkelenerek tüccarların ellerindeki malların değerinin Moğollar tarafından bilindiğini söyleyerek tüccarların tutuklanmasını, mallarının müsadere edilmesini ayrıca Moğol hazinesindeki değerli kumaşların getirilmesini emretti. Olanlar karşısında çok korkan diğer iki kişi malları Han'a hediye olarak getirdiklerini söyleyince buna çok memnun oldu. Tüccarların mallarını

ederinden daha fazla bir değerde satın alarak geri gönderdi. Cengiz Han yanındakilere Harezmi'de ticaret yapmak için bir heyet oluşturmalarını ve bir an önce yola koyulmalarını emretti. Ancak gönderdiği bu kervanın akıbetinin felaket olacağını tahmin edememişti (Nesevî, 1934:50; Cüveynî,2013:116-117; Reşîdüddin, 1389:32-33; Mîrhând, V,1339:77; Ebu'lgazi Bahadır Han, 2020:117; D'ohsson, 2012:94).

Harezmi'ye giden heyette bulunanların sayısı hakkında kaynaklarda değişik bilgiler yer almaktadır. Moğolların ilk yazılı kaynağı olan *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserde rakam yüz kişi olarak zikredilirken, Ebu'l-Ferec bu sayının yüz elli olduğunu kaydetmekte, Cüveynî, Şebânkâreî ve Reşîdüddin, ise bu sayının dört yüz elli olduğunu ifade etmektedirler. Son olarak Hamdullah Müstevfi ise rakamın beş yüz olduğunu söylemektedir. Olayın nasıl meydana geldiği ile ilgili olarak kaynaklarda yer alan bilgiler arasında küçük farklılıklar da olsa bu bilgiler birbiriyle örtüşmektedir. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Cengiz Han'ın emriyle Ukana adında bir Moğol başkanlığındaki heyetin değerli emtialarla Harezmi'ye doğru yola çıktığı ve Otrar şehrine geldiklerinde, şehrin valisi İnalçık tarafından mallarına el konularak öldürüldükleri yer almaktadır (*Moğolların Gizli Tarihi*, 2016: 174; Ebu'l-Ferec İbnü'l İbrî, 2011,8; Cüveynî, 2013:117; Reşîdüddin, 1389: 33; Müstevfi, 2018: 396).

Cüzcanî, Cengiz Han'ın gönderdiği heyetin Otrar'a geldiğini, valinin sultana kervanda çok değerli malların bulunduğunu ve bunlara el koymak için izin istediğini nakletmemiştir. Sultanın izin vermesiyle tüm tüccarların öldürüldüğünü, ancak içlerinden bir tanesinin hamamda olması nedeniyle hamam ocağından kaçarak canını kurtardığını, Çin'e giderek olanı biteni Cengiz Han'a anlattığını nakletmektedir. Cüveynî ise diğer kaynaklardan farklı olarak katliamın sebebinin heyet içerisinde bulunan Hintli bir tüccarın İnalçık ile önceden tanıştığını ancak tüccarı rencide etmeye çalışan valiye boyun eğmediğinden dolayı öldürüldüklerini nakletmektedir (Cüzcanî, 2015: 136; Cüveynî, 2013:117-118).

Şebânkâreî olayı "*Kervan Mâverâünnehir'e ulaştığında oranın valisi aç gözlülük edip mallarına tamah ettiği kervanı durdurdu. Vali, Sultan Muhammed'e kâfirlerin himayesinde bir grup Müslüman geldi. Müslümanları kâfirlerin himayesinde olması dinen caiz değildir. Bu işin hükmü nedir diye sordu. Sultan hiç düşünmeden hepsini öldürün diye emretti. Onlar dört yüz elli günahsız öldürdüler*" şeklinde izah etmektedir (Şebankareî, 1376: 160). Reşîdüddin Fazlullah, Harezmişahlar ve Moğollar arasındaki ticari ilişkiler nedeniyle Cengiz Han'ın bazı tüccarları değerli mallar ile Harezmi topraklarına gönderdiğini, ancak kafilenin Otrar valisi Gayır Han (İnalçık) tarafından casusluk iddiasıyla durdurularak mallarına el konulduğunu, heyette bulunanların kılıçtan geçirilerek, malların sultana gönderildiğini kaydetmektedir (Reşîdüddin, 1389:30-31). Diğer kaynaklar ise gözünü para hırsı bürüyen İnalçık'ın mallara el koymak için tüccarların casus olduklarını sultana bildirdiği o da hiç tereddüt etmeden tüccarların öldürülmesini ve el konulan malların kendisine gönderilmesini emrettiğini aktarmaktadır (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 316; Nesevî, 1934: 29; Abu'l-Ferec II,1999: 481; Ebu'l-Ferec İbnü'l İbrî, 2011: 8-9; Cüzcanî, 2015: 53; Kafesoğlu, 1984: 236; Kemaloğlu, 2016: 35; Roux, 2001: 175; Barthold, 2018: 263;D'ohsson, 2012: 95).

Kaynaklar katliamdan kurtulan bir kişinin uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra Cengiz Han'ın huzuruna çıkarak olanı biteni anlattığını zikretmektedirler. Bu duruma çok öfkelenen Han, daha önce Sultan Tekiş'in hizmetinde bulunan İbn Kefrec Buğra adında bir komutan başkanlığında üç kişilik bir heyeti Harezmi'ye gönderdi. Sultan'a eğer bu işte dahli var ise tazminat ödemesi gerektiğini eğer yok ise İnalçık'ın cezasını vermek üzere kendisine teslim edilmesini istedi. Sultan Muhammed bu istekleri dinlemek şöyle dursun, Buğra'yı öldürtüp diğer iki elçinin de sakallarını yoldurarak geri gönderdi. Han gördükleri karşısında çılgına döndü. Elçilere reva görülen muameleyi kendine yapılan bir hakaret olarak kabul etti. Harezmişahların yaptıklarına aralarındaki ticaret antlaşması gereği sürekli temkinli yaklaşan Cengiz Han için bu durum bardağı

taşıran son damla oldu. Bundan sonra iki devlet arasında savaş kaçınılmaz hale geldi. Kaynakların anlattıklarına göre bu olaydan sonra Cengiz Han, yüksek bir dağda üç gün inzivaya çekilerek Tanrı'ya yalvardı. İnzivadan sonra komutanlarını toplayarak bir dizi kararlar aldı (Cüveynî, 2013: 118-119; Cüzcanî, 2015: 136; Nesevî, 1934: 29-30; Abu'l-Farac, II,1999: 483; İbnü'l İbrî, 2011 9; Roux, 2001:180-181).

Moğollar hemen Harezmsahlara saldırmadılar. Cengiz Han uzun bir hazırlık döneminden sonra 1219 yılında topladığı kurultayda veliaht olarak üçüncü oğlu Ögeday'ı tayin ederek devlet yönetimini yeniden düzene koydu. Ayrıca Çin ve Tangut topraklarının ele geçirilmesi için gönderilen kuvvetlerin bir araya toplanması beklendi. Dağınık halde bulunan Moğol kuvvetleri bir araya gelerek yapılacak savaş için hazırlıklarına hız verdiler. Cengiz Han, ordunun gerekli hazırlıklarını tamamlanmasının ardından Harezim topraklarına doğru yola çıkmalarını emretti. Yol güzergâhında Uygur Türkleri ve Karluklardan oluşan birlikler de Moğollara katıldılar. Barthold, Cengiz Han'ın ordusunun yüz elli veya iki yüz bin, Harezmsah ordusunun da dört yüz bin civarında olduğunu belirtmektedir. Oysa İbnü'l-Esîr ve Mîrhand, Otrar vakasından önce sultanın Moğolların asker sayısı hakkında bilgi almak için bölgeye casuslar gönderdiğini, onlardan gelen bilgilere göre Moğol askerlerinin karınca ve çekirge gibi sayılamayacak kadar çok olduğunu, silahlarını kendilerinin yaptıklarını, yenilgi nedir bilmeyen ve iyi teçhiz edilmiş bir orduya sahip olduklarını öğrendiğini, bu yüzden büyük bir korku içinde olduğunu kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 316-317; Mîrhând, V,1339: 82) Kaynakların verdiği bilgiler göz önüne alındığında Moğolların asker sayısının Harezim ordusuna yakın olduğunu söylemek mümkündür. Uzun bir sefer hazırlığı yapan Cengiz Han, ordusunu dört kısma ayırdı. Büyük oğlu Cuci'yi Cend bölgesine, Çağatay ve Ögeday'ı Otrar'a, Alâk Noyan'ı Fenaket ve Hocend'e gönderdi. Kendisi de küçük oğlu Tuli Han'ı yanına alarak Buhara'ya doğru yola çıktı (*Moğolların Gizli Tarihi*, 2016:172-183; Cüveynî, 2013: 119; Mîrhand, V, 1339: 80-81; Barthold, 2017: 266-267; Alican, 2017: 66).

Harezmsahlara cephesine baktığımızda ise Sultan Muhammed'in Moğollara karşı savaş hazırlıklarına çok önceden başladığını söylemek mümkün. Çünkü Cend tarafında yaptığı savaşta onların cengâverliğinden çok korkması bir de bunlara Otrar'da yaşananlar eklenince Moğollara karşı gerekli önlemleri almak kaçınılmaz oldu. Bunun için devlet erkânını istişare etmek amacıyla topladı. Sultanın sözüne çok itibar ettiği âlim Şihabü'l-Hayvâkî, oğlu Celâleddin ve komutanlarından Timur Melik, Moğolları Seyhun Nehri kıyısında karşılayarak meydan savaşı yapmanın daha uygun olacağını savundular. Başlarda Sultan onların bu görüşünü benimsedi. Ancak ordu içerisinde bazı komutanlar bu duruma karşı çıkarak Moğolların Ceyhun Nehri'ni geçmelerine izin verilmesi gerektiğini daha sonra onları bölgedeki dar vadi boğazlarda pusuya düşürerek yok edebileceklerini savundular. Üçüncü bir görüş ise Gazne tarafına giderek oradan asker toplayıp olası bir yenilgide Hindistan'a doğru geri çekilmektir. Ancak Sultan Muhammed, bu fikirlerin hiç birisini benimsemeyerek askerlerini kalelere dağıtmak suretiyle savunmada kalmayı tercih etti (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 317; Cüveynî, 2013: 322-323; Reşîdüddin, 1389: 32; Şebankareî, 1376: 141; Kafesoğlu, 1984: 249; D'ohsson,2012: 94-96; Alican, 2017: 67) .

Nesevî, Harezmsah'ı bu tercihe iten en önemli faktörün devlet adamlarının ve komutanlarının ihaneti olduğunu söyler. Bu duruma örnek olarak aşağıdaki hadiseyi aktarır. *Sultan, Otrar'ı ele geçirdiğinde babası ve akrabalarını öldürdüğü Bedrettin Âmid adlı bir komutan, Cengiz Han'la görüşmek istedi. Görüşmede Sultan'dan intikam almak için Moğollara yardım edebileceğini söyledi. Ayrıca (annesi)Terken Hatun'la Alâeddin Muhammed arasındaki mücadeleyi anlatarak bu durumu lehlerine kullanabileceklerini anlattı. Bunun üzerine sanki sultan'ın en yakın komutanları tarafından yazılmış gibi bir mektup düzenleyerek sultan'ın eline geçmesini sağladı. Mektubu okuyan Alâeddin Muhammed, en yakınındaki adamlarının kendisine ihanet ettiğini düşünerek askerleri şehirlere dağıtma kararı aldı* (Nesevî, 1934: 31; Erdoğan, 2020: 91-92).

Harezmşah, başta Otrar olmak üzere Semerkand ve Buhârâ'da savunma hattı oluşturdu. Moğolları kale savunmasıyla geri püskürtebileceklerini düşünüyordu. Ancak Moğolların kale kuşatması konusunda engin tecrübeye sahip olmalarını göz ardı etmesi, baştan beri bu stratejinin tutmayacağına bir göstergesiydi. Sultan Muhammed'in ordusu kozmopolit bir yapıya sahipti. Komuta kademesinde Kıpçak komutanların ağırlığı, Tacik adı verilen ve sadece para için savaşan İran askerleri ve fillerle donatılmış, Moğollara karşı sayıca büyük bir üstünlüğe sahip muhteşem bir ordu görüntüsü vermektedir. Ancak Harezm ordusu içerisindeki çekişmeler, askerler arasındaki disiplinsizlik ve sultanın komutanlarına güvenmemesi gibi olumsuz durumlar, Harezmşahlar açısından büyük bir dezavantajdı.

Sultan Muhammed, Moğolların katledilen tüccarların intikamını almak için Otrar'a saldıracağını tahmin ettiğinden Karaca Hâcib komutasında on bin kişilik ordu göndererek İnalçık'a (Gayır Han) destek olmak istedi. O esnada kalede elli bin asker mevcuttu. Karaca Hâcib Otrar'a gelip askerlerini konuşlandırdı. 1219 yılında Çağatay ve Ögeday komutasındaki Moğol ordusu Otrar önlerine gelerek kaleyi kuşattılar. Aralarında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. İki tarafta ciddi kayıplar vermeye başladı. Kuşatma uzadıkça kaledeki erzaklar da azaldı. Bunun üzerine Karaca Hâcib, İnalçık'a daha fazla direnemeyeceklerini en iyi yolun teslim olmak olduğunu söyledi. İnalçık bu sözler üzerine sultanı kesinlikle yalnız bırakmayacağını kanının son damlasına kadar mücadele edeceğini beyan etti (Cüveynî, 2013: 121; Mîrhând, V, 1339: 87; D'ohsson, 2012: 100).

Karaca Hâcib, ihanet ederek bir grup askeriyle birlikte gece yarısı kalenin Sûfihane kapısından çıkarak kaçmak istedi. Moğol askerleri, onu yakalayıp Cengiz Han'ın oğullarının yanına getirdiler. Karaca Hâcib onlara kaleyi ele geçirme konusunda yardımcı olabileceğini söyledi. Onlar "*efendin sana bu kadar nimet bahşetmişken ona ihanet ettin. Bize de ihanet edersin*" diyerek onu öldürdüler. Otrar kuşatması beş ay sürdü. Kuşatmanın bu kadar uzun sürmesinin nedeni Cengiz Han'ın onu sağ istemesiydi. İnalçık maiyetindeki askerlerle cansiperane bir şekilde birlikte mücadele etti. Askerlerini ellişer kişilik gruplara ayırarak Moğollara ani baskınlar yapmak suretiyle onları püskürtmeye çalıştı. Bu baskınlar sayesinde Moğollara ağır kayıplar verdirildi. Ancak Harezm askerleri daha fazla Moğollara karşı direnemediklerinden yok edildiler. Tek başına kalan İnalçık cariyeleri ile birlikte mücadele etmeye devam etti. Öyle ki mühimmatı bittiğinden kerpiç taşları yerinden söküp Moğollara fırlatmak suretiyle direndi. Ancak sonunda yakalanarak Han'ın huzuruna getirildi. Cengiz Han, onun açgözlü biri olduğunu, para için tüccarların kanına girdiğini söyleyerek erittirdiği gümüşü gözlerine ve kulaklarına döktürtmek suretiyle öldürttü. Böylece 450 tüccarın intikamını almış oldu (Cüveynî, 2013:122; Mîrhând, V,1339: 88; D'ohsson, 2012: 100-101; Alican, 2017: 66).

Cengiz Han için Otrar kolay kazanılan bir zafer oldu. Sultan Muhammed, hızla ilerleyen Moğol ordusuna karşı hükümdarlığın gereği olan kalıp savaşmak yerine kaçmayı tercih edince Harezmşah ordusu dağılmaya başladı. Böylece Cengiz Han'ın askerleri sadece Otrar'ı değil bölgenin kudretli devleti Harezmşahlara ait Semerkand, Buhârâ ve Nişâbûr gibi önemli şehirleri de ele geçirerek tarihte eşine az rastlanır korkunç katliamlar yaptılar. Cengiz, kaçan sultanı takip etmeleri için komutanları Cebe Noyan ve Subutay Bahadır'ı görevlendirdi. Alâeddin Muhammed yanındakiler ile birlikte önce Nişâbur'a ardından Hazar Denizi'nin güneyinde yer alan Abeskûn adasına kaçmayı başardı. Orada perişanlıklar içinde Zatü'l-cenp (Akciğer İltihaplanması) hastalığına yakalandı. Ölmeden önce veliahtlığa tayin ettiği küçük oğlu Uzlag Şah'ı azlederek yerine büyük oğlu Celâleddin'i tayin etti. Ve Aralık 1220'de sefalet içerisinde vefat etti (İbnü'l-Esir, XII, 1987 325; Cüveynî, 2013: 329-330; Nesevî, 1934: 36-37; Cüzcanî, 2015:139; Mîrhând, IV, 1339: 412; Kafesoğlu, 1984: 283; Erdoğan, 2020:115; Alican, 2017: 72).

4. Sonuç

Orta Çağ'ın kudretli devletlerinden biri olan Harezmsahların bir anda yıkılmasının altında yatan neden sadece Otrar faciası değildir. Sultanın annesi Terken Hatun'un da bağlı olduğu Kübreviyye tarikatının önde gelen âlimlerinden Mecüdüddîn Bağdadî'nin öldürülmesi, Cuci ile Türkistan topraklarında yapılan savaş, Abbâsî halifesi Nâsır-Lidîllâh ile Sultan Muhammed arasındaki çekişmeler ve son olarak Harezmsahların, Moğolları küçümsemesi gibi sebepler gücünün zirvesinde olan bir devletin yıkılışına zemin hazırlamıştır. Ancak devleti yıkıma götüren temel neden şüphesiz yukarıda bahsettiğimiz vakadır.

Otrar, Sultan Muhammed'in kibri, komutanlarına güvenememesi, yanlış strateji uygulaması ve hatalı kararlar vermesi sonucunda meydana gelen bir hadisedir. Bu olayın sebebi olarak İnalçık'ın aç gözlülüğü gösterilse de tarih önünde asıl suçlu sultanın ta kendisidir. Çünkü onun hırs ve ihtirasları yüzünden Moğollarla aralarında ticaret antlaşması olmasına rağmen çoğu Müslüman, dört yüz elli tüccarı öldürterek antlaşmayı bozması iki devlet arasındaki ilişkileri kopardı. Sultan, Cengiz Han'ın işlenen suçun karşılığı olarak valiyi istemesi veya yerine tazminat ödenmesi talebini reddetti. Bunlar yetmiyormuş gibi elçilerden birini öldürtüp ikisinin de sakallarını yoldurarak göndermesi ise bardağı taşıran son damla oldu. Han, Harezmsah'ın bu davranışlarını devletine karşı yapılan bir hakaret kabul ederek savaş ilan etti. Moğollar, küçük düşürülmenin intikamını almak üzere harekete geçtiler.

Sultan Muhammed, Otrar'da böylesine korkunç bir hata yapmamış olsaydı bir yandan Çin'in fethini tamamlamaya çalışan ve bir yandan da Karahıtay topraklarında hüküm süren Küçlüğ ve Merkitlerle mücadele eden Moğolların, bölgenin en güçlü devleti imajı çizen Harezmsahlara saldırmasının çok mümkün olamayacağı söylenebilirdi. Ancak meydana gelen bu talihsiz olay, gurur ve kibir abidesi bir hükümdarın yanlış tutum sergilemesi ve korkakça davranmasının sonucu olarak Türk tarihi açısından ağır sonuçlar doğurmuştur. Bu vakadan sonra Müslümanların hamisi kabul edilen devletin ortadan kalkmasıyla birlikte Cengiz Han'ın cihan hâkimi olma yolundaki önemli engellerden biri de ortadan kalkmış oldu. Moğollar, o zamandan sonra önüne kattığı her şeyi yıkan bir sel gibi Türk ve İslâm dünyasının altını üstüne getirerek arkalarında onarılması asırlar sürecektir ağır tahribatlar bıraktı. Kısaca Otrar hadisesi, mecrasında akan tarihin akışını değiştirmiş ve bundan sonra artık hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır.

Kaynakça

- Abu'l-Ferec (Bar Habrebus), G. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*. II. Doğrul, Ö.R. (Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Ahincanov, S. M. (2019) *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, Yıldırım, K. (Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Alican, M. (2017) *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Apak, A. (2016) *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Abbâsiler)* İstanbul: Ensar Yayınları.
- Avırmad, E. (2011) "Juan-juanlar'ın Çöküşü ve Dağılışı". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 18 (2) , 2011, ss 23-29.
- Barthold, V.V (2015) *Orta Asya Türk Tarihi*. İstanbul: Divan Kitap.
- Barthold, V.V (2016) *Türkistan Halklarının Tarihi*. Aynakulova, G (Çev.). İstanbul: Astana Yayınları.
- Barthold, V.V. (2017) *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Yıldız, H.D (Yay. Haz). İstanbul: Kronik Kitap.

- Baş, E. (2016) “Hârizmşahlar”. *İslâm Tarihi El Kitabı*. Baş, E. (Ed.) (677-686), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bünyatov, Z. (2003) *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler Devleti*. Rızayev, T. (Çev.) İstanbul: Derin Yayınları.
- Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc. (2015) *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabegler, Harezmsahlar)*. Göksu, E.(Çev.). Ankara, TTK Yayınları.
- Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc. (2016) *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, Uyar, M. (Çev). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Cüveynî, Alâeddin Ata Melik. (2013) *Tarih-i Cihangûşa*. Öztürk, M. (Çev.). Ankara: TTK Yayınları, 2013.
- D’ohsson, A. C. (2012) *Moğol Tarihi*. Kalan, E. (ed). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Daribay, M. (2011) *Otrar Bölgesi ve İslâm Tarihindeki Önemi (VI-XIII. Yüzyıllar)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Demiralp, M. (1997) *Hârezmşâhlar Devletinde Alâeddin Muhammed’in Annesi Terken Hatun*. (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dilek, A. (1994) *XI. Ve XIII. Yüzyıllarda Harezmsah Bölgesinde Türk Boylarından Kanglılar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Dinç, İ. (2002). *Cengiz Han*. İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Eberhard, W. (1996). *Çin’in Şimal Komşuları*. Uluğtuğ, N. (Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Ebu’l-Ferec, İbnü’l İbrî. (2011). *Tarihu Muhtasari’d-Düvel*. Yaltkaya, Ş. (Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Ebulgazi Bahadır Han. (2020). *Şecer-i Türk (Türk’ün Soykütüğü)*. Demir, N. (haz). Ankara: Altınordu Yayınları.
- el-Hüseynî, Sadruddîn Ebû’l-Hasan Ali b.Nâsir b.Ali. (1943). *Ahbâru’d-Devleti’s-Selçukiyye*. Lûgâl N. (Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- el-Ömerî, Şihabeddin b. Fazlullah.(2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesalikü’l-Ebsâr)*. Batur, D.A. (Çev.).İstanbul: Selenge Yayınları.
- Erdoğan, Coşkun. *Harezmsahlar (Anuştegin’den Celâleddin’e)*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Göksu, E. (2020). *Büyük Selçuklular*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Grousset, R. (2014). *Cihan Fatih Cengiz Han*. Tanju, İ. (Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat,
- Grousset, R. (2014). *Bozkır İmparatorluğu*. Üzen, M.R. (Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2011). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hamevî, Şihâbüddîn Ebî Abdillâh Yâkût b. Abdillâh. (1977). *Mu’cemü’l-Büldân*. I-IV., Beyrut: Daru-Sadr.
- Hândmîr, Gıyâseddin b. Hâce Hümedüddin Muhammed b. Hâce Burhaneddin Muhammed b. Hüseyin Şirâzî. (1342). *Habîbü’s-Siyer Fî Efrâdi’l-Beşer*. II.-III, (Nşr. Dr. M. Debîr Siyâkî), Tahran: Kitapfurûş-î Hayyam.

- İbn Havkal. (2017). *Sûretü'l-Arz (10. Asırda İslâm Coğrafyası)*. Şeşen, R (Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbn Hurdazbih. (2019). *Yollar ve Ülkeler Kitabı (el-Mesâlik ve'l-Memâlik)*. Ağarı, M. (çev.), İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- İbnü'l-Esîr. (1987). *el- Kâmil Fit-Tarih*. X. XI. XII. Ağırakça, A.-Özaydın, A. (Çev.) İstanbul: Bahar Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Harezmşahlar Devleti Tarihi(485-618/1092/1221)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2016). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kazvinî, Zekeriyya.(trhs) *Asârul-Bilâd*. Beyrut.
- Kemaloğlu, İ. (2016). “Büyük Moğol İmparatorluğu”. *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*. H. Alan- İ. Kemaloğlu (Yay. Haz). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Köprülü, F. (1943). “Uran Kabilesi” *Belleten*. (VII/26, 227-243).
- Köprülü, F. (1977). “Harezmşahlar” *İ.A.* (V/1, 265-296). İstanbul, MEB Yayınları.
- Köymen, M. A. (2019). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Lamb, H. (2013). *Dünyanın Kâbusu Cengiz Han*. Kaya, S. (Çev). Ankara: Yurt Yayınları.
- Le Strange, G. (1905). *The Lands of the Eastern Caliphate*. Cambirdge.
- Le Strange, G. (2015). *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*. A. Eskikurt, C. Tomar (Yay. Haz). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Merçil, E.(2016). *Büyük Selçuklu Devleti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Mesûdî, Ebû'l-Hasan Ali b.el-Hüseyn. (2018). *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf*. Şeşen, R. (Çev.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Mîrhând, Hümamüddin Muhammed b. Burhaneddin Hâvendşah b. Kemaleddin. (1339) *Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*. IV.-V. Tahran: Kitapfurûş-î Hayyam.
- Mukaddesî. (2015). *Ahsenü't-Tekâsîm (İslâm Coğrafyası)*. Batur, D.A (Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Müstevfî, Hamdullah. (2018) *Târih-i Güzide*. M. Öztürk), Ankara: TTK Yayınları.
- Nesevî. (1934). *Siretü'l Sultan Celâleddin Mengübirî*. Yazıksız N.A (Çev.) İstanbul: MEB Yayınları.
- Ögel, B. (1948). “İlk Tôles Boyları”. *Belleten*. (XII/48,795-833).
- Öngül, A. (2018). *Irak Selçukluları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları
- Öntürk, V. (2020). *Gurlular (1157-1216)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Özaydın, A. (1989). “Alamut” *DİA*. (I, 336-338) İstanbul: TDV Yayınları.
- Özaydın, A. (2001). “Karahanlılar”, *DİA*, (XXIV, 412-414), İstanbul: TDV Yayınları.
- Özaydın, A. (2002). “Harezmşahlar”.*Türkler Ansiklopedisi*, (IV, 1400-1421). H.C. Güzel, K. Çiçek (Yay. Haz). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2005). “Moğollar”. *DİA*, (XXX, 225-229), İstanbul, TDV Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2008). *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, I, İstanbul: İSMAR Yayınları.

- Piyadeoğlu, Cihan. *Büyük Selçuklular*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Popova, İ. (2002). “Orta Asya Türkleri ve Erken T’ang Çin Devleti”. *Türkler Ansiklopedisi*, (II, 213-222), H. C. Güzel, K. Çiçek (Yay. Haz). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. 1(999) *Râhatü’s-Sudûr ve Âyetü’s- Sürûr*. I.-II., (Çev. A. Ateş), Ankara: TTK Yayınları.
- Reşîdüddin Fazlullah. (1389). *Camiü’t-Tevârih (Tarih-i Selatin-i Harezmi)*. Tahran: Merkezi Pejuheşi Miras-ı Mektup.
- Roux, J. P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. Kazancıgil, A- Bereket, A. (Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Salman, H. (2001). “Karluklar”. *DİA*, (XXIV, 509-510) İstanbul: TDV Yayınları.
- Şebankareî. (1376). *Mecmaü’l-Ensâb*. Mîr Haşim Muhaddis (ths), Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr,
- Taneri, A. (1997). “Harizmşahlar”. *DİA*, (XVI-228-231), İstanbul: TDV Yayınları.
- Taneri, A. (2019). *Harezmşahlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Taşagıl, A. (2012). “Turfan”. *DİA*, (XXXXI, 414-415) İstanbul: TDV Yayınları.
- Taşagıl, A. (2002). “Karahitaylar”. *DİA*, (XXIV, 415-417), İstanbul: TDV Yayınları.
- Taşagıl, A. (2017). “Cengiz Öncesi Türkler ve Moğollar”. *Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, (Yay. Haz.: Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu), İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Taşagıl, A. (2018). *Bozkırın Kağanlıkları (Hunlar, Tabgaçlar. Göktürkler, Uygurlar)*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Taşagıl, A. (2018). *Göktürkler*. Ankara: TTK Yayınları.
- Temir, A. (2002). “Moğol Veya Türk Moğol Hanlığı”. *Türkler Ansiklopedisi*, (VIII, 416-433), (H. C. Güzel, K. Çiçek, (Yay. Haz) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Temir, A. (Çev.) (2016). *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları
- Togan, Z. V. (2019). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Türkiye İşbankası Yayınları.
- Turan, O. (2015). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Usta, A. (2002). “Moğol İstilas Dönemine Kadar Kıpçaklar ve Harezmşahlar Devleti”. *Türkler Ansiklopedisi*, (IV, 1421-1430),(H. C. Güzel, K. Çiçek) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yıldırım, K. (2015). *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-Juanlar*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Yiğit, İ. (1995). “Emevîler”. *DİA*, (XI, 87-104), İstanbul, TDV Yayınları.
- Yörükan, Y. Z. (2013). *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler (Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Bölgeler)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yücel, M. (2010). *Moğollar Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.